УДК 77+821.161.2
DOI: https://doi.org/10.17721/2520-6346.2(63).183-190

Г. Я. Холод, канд. філол. наук
Громадська організація "Науково-освітній центр «Успішний»"

СПЕЦИФІКА КІНОМОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ (на прикладі фільмів "Григорій Сковорода", "Таємничий Сковорода", "Невигадані історії № 13 (Григорій Сковорода)")

Висвітлено специфіку моделювання образу Григорія Сковороди у фільмах за допомогою кінематографічних засобів і підбору фактичного матеріалу з біографії митця. У художньому фільмі "Григорій Сковорода" для моделювання кінообразу митця використано антитезу, ретроспекцію, опосередковану характеристику Григорія Сковороди другорядними персонажами, його психологічний стан, презентований мімікою та жестами, учинки, ставлення до ситуацій і людей, філософеми мудреця. У документальних фільмах кінообраз Григорія Сковороди створено опосередкованими характеристиками, фактажем, контрарністю думок щодо способу життя письменника, використанням його філософем.

Ключові слова: *філософ, медіатекст, моделювання, кінообраз, характеристика.*

Актуальність обраної теми полягає в необхідності всебічного дослідження образу Григорія Сковороди й відсутності ґрунтовних наукових праць, у яких висвітлено специфіку моделювання образу філософа у фільмах.

Об'єкт дослідження – кінообраз Григорія Сковороди.

Предмет дослідження – специфіка кіномоделювання образу Григорія Сковороди.

У фільмі Київської кіностудії імені О. П. Довженка "Григорій Сковорода" (1959) кінообраз Григорія Сковороди, на формування якого вплинула ідеологічна заангажованість, притаманна тогочасному радянському періодові, змодельовано за допомогою презентації у фільмі основних проблемних вузлів, пов'язаних із відсутністю справедливості, соціальною нерівністю, лицемірством представників релігії.

На початку фільму, де візуалізовано лише частину життя Григорія Сковороди, зокрема період від перебування в палаці Єлизавети І до відмови від пропозиції Катерини ІІ повернутися до розкішного життя, подано текст ("Григорій Сковорода – український філософ та письменник XVIII ст. (1722–1794). Син малоземельного козака із с. Чорнухи на Полтавщині. Навчався в Київській академії. Завдяки видатним музикальним здібностям його було взято в палац до цариці Єлизавети" [1]), який, містячи лаконічну інформацію про митця та хронотоп подій, дає реципієнту необхідний інформаційний фон для сприйняття медіатексту.

Позбавлений комплексу неповноцінності й чиношанування Григорій Сковорода завдяки філософемам відверто вербалізує негативи соціального життя будь-якому статусному співрозмовникові-опоненту, таким чином захищаючи правду й наражаючи себе на небезпеку. Ставши свідком вербального приниження ("Про що цей цап говорить?") начальником таємної канцелярії О. Шуваловим земляків, які приїхали до Єлизавети І скаржитися на несправедливі вчинки пана, спрямовані на поступове збіднення селян і подальше їх закріпачення, Григорій Сковорода, використавши алегорію, не тільки натякнув О. Шувалову, що вважає його вислюком, але й утвердив ідею рівності всіх людей перед Богом ("У Господа Бога й велика скотина, і мала, і цап, і вислюк усі рівні" [1]). У фільмі лейтмотив рівності всіх людей ("Грізний цар, смертний, чим ти кращий від хлопа, альбо ти не тая ж матерія?" [1]) та проблеми соціальної несправедливості увиразнюються за допомогою наскрізної антитетичності "багатство – бідність" на матеріальних і духовних рівнях. Режисер І. Кавалерідзе, використовуючи різні засоби, оприявнив бездуховність багатих людей, здатних заради матеріальних благ принижувати й знедолювати своїх ближніх.

Епізод зображення заможного життя петербурзької знаті, зокрема інтер'єру наповнених світлом кімнат палацу імператриці, контрастує із заґратованою темною майстернею, де змушений працювати друг Григорія Сковороди, талановитий кріпак Федір Вороніхін – майстер порцелянових виробів, результатом праці якого захоплюється Єлизавета І. Здатний цінувати справжню красу природи, людських стосунків майстер, який лише мріяв вільно

жити й милуватися небесною блакиттю, був осліплений за наказом генерала Кречетнікова. Його цинізм режисер оприявнив за допомогою протиставлення слів генерала про небесну блакить і золото церковних бань, які він нібито бачить надворі, де насправді були хрести із закатованими на них людьми.

Проблема соціальної несправедливості, зокрема закріпачення вільних селян, увиразнена за допомогою контрастного зображення будинку (щаслива оселя молодого подружжя – порожній дім із забитими вікнами) Степана Сагури та Параски Задорожньої, які були друзями Григорія Сковороди. Поглиблюють трагізм ситуації залишені без відповіді запитання Григорія Сковороди щодо долі його друзів. Рішучість філософа в боротьбі проти несправедливості підкреслено епізодом звільнення змученого Степана з кайданів і подальшою допомогою своїм друзям: Степану, Федорові, Парасці, які стали жертвами кріпацтва.

Образи вищезазначених другорядних персонажів, сюжетні лінії яких переплітаються із сюжетною лінією Григорія Сковороди, за допомогою опосередкованих характеристик доповнюють образ головного персонажа й повніше презентують такі риси його характеру, як чесність, доброта, вірність, відвертість, здатність на допомогу та самопожертву.

Заради щастя свого земляка й друга Степана Сагури Григорій Сковорода відмовляється від особистого життя, уникаючи зустрічі зі своєю коханою дівчиною Параскою. Завдяки крупному планові, на якому зафіксовано міміку, наповнені сльозами очі й жести філософа (дуже сильно стискає гілку дерева), режисер презентує емоції закоханого чоловіка на звістку про те, що кохана стала спочатку чужою нареченою, а потім дружиною. Після останньої зустрічі з Параскою Задорожньою Григорій Сковорода з розпачем обіймає дуб – місце їхніх колишніх побачень, поданих у ретроспективі.

За будь-яких обставин філософ залишається чесним із собою й іншими людьми, за що його опоненти вважають гордуном і єретиком. Фільм, якому з огляду на дискурс створення притаманна ідеологічна заангажованість, пронизаний критичними висловлюваннями головного персонажа щодо священних книг,

антиклерикальними закликами з вуст інших персонажів – жертв соціальної несправедливості, які стали учасниками повстань.

Прагнення нових знань, пізнання світу, бажання позбавити себе токсичного середовища спонукали філософа до мандрів у Австрію, Угорщину, Польщу, Німеччину. Авторитет філософа серед народу, сформований завдяки внутрішній незалежності Григорія Сковороди, його мудрості, імперативу чесності із собою й іншими людьми, сміливості висловлювати власні судження, змушували представників влади, зокрема Катерину ІІ, пропонувати йому вигідні умови для співпраці, які він не приймав.

Завдяки невеликій сюжетній лінії, пов'язаній із сином пана Василем, який був учнем Григорія Сковороди, режисер презентував вплив філософа на молоде покоління, зокрема формування особистості дитини, її моральних орієнтирів, що визначили подальшу долю юнака: Василь Остапович залишив рідну домівку, переконавшись у жорстокості свого батька, через якого померла Параска Сагура.

Останній епізод фільму, де Григорій Сковорода пише тексти в бідній хаті й безапеляційно відмовляється від пропозиції покращення свого матеріального становища, контрастуючи з початком фільму, у якому бачимо Григорія Сковороду-співака в царському палаці, презентує усвідомлений вибір філософа між штучним і справжнім життям, реальним та ілюзорним світом. Залишившись серед простих людей, Григорій Сковорода зберігає свою самість і вірить у великий потенціал народу, який недооцінюють представники вищого світу. З огляду на ідеологічну заангажованість медіатексту фільм завершено натяком ("Виспиться – прокинеться") на потенційній повстанській діяльності людей.

Фрагменти вищезазначеного медіатексту було використано в документальному фільмі "Таємничий Сковорода", на початку якого було створено інтригу за допомогою інформації щодо передбачення філософом своєї смерті та завчасної підготовки до неї, тривожної музики на тлі густого лісу, згадки про привида в тій місцевості, де було поховано Григорія Сковороди, демонстрацією крупним планом надпису ("Світ ловив мене, та не спіймав") на його надгробку. Після містичного початку

у фільмі зазначено запитання ("Ким же він був? Чому той, кого ми називаємо нашим усім, тікав від світу? Від якого світу тікав вселенський подорожуючий філософ? Чому вів аскетичне життя ченця, але не постригався?"), відповіді на які реципієнт очікує отримати, подивившись запропонований фільм.

Режисерка документального фільму Олена Хмирова для об'єктивного моделювання образу Григорія Сковороди вербалізує різні погляди на діяльність філософа й характеристики його особистості, залучає архівні документи, зокрема спогади його вихованців, листи Григорія Сковороди до Василя Максимовича, книгу Михайла Ковалинського "Життя Григорія Сковороди, написане в 1794 році в давньому стилі", демонструє локації (Інститут літератури Національної академії наук України ім. Т. Г. Шевченка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), у яких є архівні матеріали з інформацією про філософа, бере коментарі в експертів: Леоніда Ушкалова, доктора філологічних наук, професора ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Сергія Головащенка, кандидата філософських наук, доцента НаУКМА; Максима Яременка, кандидата історичних наук, доцента НаУКМА; Ірини Бондаревської, доктора філософських наук, професора НаУКМА; Людмили Гарник, політолога-орієнталіста ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

У фільмі висвітлено деякі моменти біографії Григорія Сковороди, зокрема його вдалу участь у конкурсному відборі до імператорської хорової капели, повернення із царського палацу до Києво-Могилянської академії, подорож до Угорщини в складі імператорської комісії, метою якої була закупівля елітних вин, вигнання з Переяславського колегіуму через спробу модернізувати викладання курсу поетики, педагогічну діяльність у Харківському колегіумі, висловлено припущення щодо впливу пієтистського руху на формування світогляду філософа, причини його дистанціювання від світу, контрарні думки щодо зв'язку Григорія Сковороди з масонами. Упродовж усього фільму режисерка презентує процес створення ілюстрації, де зображено Григорія Сковороду, який пересувається за допомогою самокату. Ця деталь, модернізуючи образ філософа, набуває символічного

значення прогресу особистості, її стрімкого руху вперед, уособленням якого був мандрівний філософ.

Документальний фільм "Невигадані історії № 13 (Григорій Сковорода)", який став частиною проєкту, створеного на ТРК "Буковина" у 2009–2010 роках, починається твердженням Григорія Сковороди про важливість пізнання себе. Вступна частина медіатексту містить презентацію особистості Григорія Сковороди, у якій зроблено акцент на освіченості митця, його мандрівному способі життя, долі рукописних творів, контрарному ставленні людей до діяльності філософа.

Наскрізною для всього фільму стала візуалізація образу Григорія Сковороди, який на зім'ятих аркушах паперу записує свої думки, подорожує степами, грає на сопілці. Режисер фільму, приділяючи увагу характеристиці батьків філософа, дає уявлення реципієнту про умови виховання Григорія Сковороди й формування його волелюбної й допитливої особистості. Згадана у фільмі легенда, де йдеться про втечу з дому 16-річного хлопця, який образився на батька через його побиття й майструванням заробляв гроші на навчання, моделює образ гордої, нескореної особистості, здатної прийняти виклики життя й самостійно долати труднощі.

У фільмі працелюбність Григорія Сковороди, його старанність і бажання навчатися візуалізовано за допомогою образу митця, який уважно читає книгу, а також рядів розгорнутих книг, яких майбутньому філософові довелося опрацювати. В епізоді про дворічне перебування Григорія Сковороди в імператорській капелі режисер завдяки художній деталі, зокрема грі на саморобній свистульці-пташці модно вдягненого митця, який знімає перуку, демонструє внутрішній конфлікт хлопця, який утомився від ситого, але підневільного життя, і мотивує прийняття рішення повернутися в Києво-Могилянську академію. Використаний режисером контраст між інтер'єром палацу й бурсацького житла, що уособлювало свідомий вибір юнака, оприявнило сформовану життєву позицію: воля дорожча за матеріальні блага. Наступне повернення Григорія Сковороди до Києво-Могилянської академії й чергове дистанціювання від розкішного життя відбулося після перебування філософа в складі Токайської комісії разом із генерал-майором Ф. Вишневським.

Внутрішню незалежність, чесність Григорія Сковороди у фільмі підкреслено за допомогою візуалізації конфлікту між філософом і Степаном Томарою через різку оцінку митцем інтелектуальних здібностей свого учня – сина Томари. Згадка у фільмі про любов учнів та їхнє шанобливе ставлення до Григорія Сковороди, який упроваджував інноваційні методи викладання, а також подальші кар'єрні успіхи учнів, моделюють образ прогресивної людини й талановитого викладача, який мав авторитет у тогочасної молоді.

Розкриваючи багатогранність особистості філософа, режисер фільму окреслив деякі моменти особистого життя митця, зокрема його закоханість, підготовку до весілля й відмову від сімейного життя заради мандрів.

У фільмі згадано про факт передбачення Григорієм Сковородою своєї смерті й копання ним для себе могили. Прикметним є те, що її розташування біля дороги з огляду на мандрівне життя філософа є символічним.

Для підкреслення мудрості й непересічності особистості Григорія Сковороди режисер використав композиційне обрамлення, зоровий ряд якого, презентуючи сучасних людей, поєднується з вербалізацією філософем Григорія Сковороди, пов'язаних із самопізнанням людини та її щасливим життям.

Отже, у художньому фільмі "Григорій Сковорода", якому притаманна ідеологічна заангажованість радянської політичної системи, змодельовано образ борця за справедливість й антиклерикала. У документальних фільмах сучасного періоду завдяки відібраній інформації й використаним кінематографічним засобам презентовано образ волелюбної, самодостатньої, прогресивної особистості, здатної зберегти свою самість за будь-яких обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Классика жанра. Григорий Сковорода (1959) Фильм Ивана Кавалеридзе. В ролях Александр Гай, Николай Козленко. Биография, 2022. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uqtKWyFoDns (дата звернення: 27.12.2022).

2. Світлана Новицька. НЕВИГАДАНІ ІСТОРІЇ № 13 (Григорій Сковорода), 2019. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Xyo3jslj7xA (дата звернення: 27.12.2022).

3. Nelli. "Таємничий Сковорода". Документальний фільм, 2016. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=JFTeuhaErMc (дата звернення: 27.12.2022).

REFERENCES

1. Klassyka zhanra. Hryhorii Skovoroda (1959) Fyljm Yvana Kavalerydze. V roljakh Aleksandr Ghaj, Nykolaj Kozlenko. Byoghrafyja, 2022. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uqtKWyFoDns (data zvernennja: 27.12.2022).
2. Svitlana Novycjka. NEVYGhADANI ISTORIJi # 13 (Hryhorii Skovoroda), 2019. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Xyo3jslj7xA (data zvernennja: 27.12.2022).
3. Nelli. "Tajemnychyj Skovoroda". Dokumentaljnyj filjm, 2016. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=JFTeuhaErMc (data zvernennja: 27.12.2022).

Стаття надійшла до редколегії 07.12.22

H. Ya. Kholod, PhD
Public Organization "Scientific and Educational Center «SUCCESSFUL»"

THE SPECIFICS OF FILM MODELING OF THE IMAGE OF HRYHORII SKOVORODA (on the example of the films "Hryhorii Skovoroda", "Mysterious Skovoroda", "Uninvented stories #13 (Hryhorii Skovoroda)")

The article highlights the specifics of modeling the image of Hryhorii Skovoroda in films using cinematographic means and the selection of actual material from the artist's biography. In the feature film "Hryhorii Skovoroda" to model the film image of the artist, antithesis, retrospection, mediated characterization of Hryhorii Skovoroda by secondary characters, his psychological state, presented by facial expressions and gestures, deeds, attitude to situations and people, philosophies of the sage were used. In documentaries, the cinematic image of Hryhorii Skovoroda is created by mediated characteristics, factage, contrasting opinions regarding the writer's lifestyle, and his use by a philosopher.

Keywords: *philosopher, media text, modeling, film image, characteristics.*